

ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจ

สมัยอยุธยา

ระยะเวลา ๔๑๑ ปีของสมัยอยุธยา ขวานานพอจะสร้างระบบ หรือ แบบแผน ในวิถีทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมให้แก่ประวัติศาสตร์ไทยอย่างมาก เมื่ออยุธยาจะสลายลงในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แต่รูปแบบของอยุธยาซึ่งคงสืบมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ประวัติศาสตร์ไทยจึงก้าวออกจากความเป็นสยามเก่าสู่ยุคสยามใหม่

หากจะพิจารณาในทางเศรษฐกิจ อาจกล่าวได้ว่า ระบบการค้าเสรีในสมัยสุโขทัยได้ค่อยๆ เลือนหายไป เมื่อมาถึงสมัยอยุธยากลายเป็นระบบผูกขาดทางการค้า ที่วัดขนาดการตัวเองให้เป็นระบบที่มั่นคงหนาแน่นขึ้นทุกที และใช้กันมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็เวลากว่า ๔๐๐ ปี การที่ระบบเศรษฐกิจไทยตกอยู่ในระบบผูกขาดโดยรัฐเช่นนี้ จึงใคร่นำมาศึกษาวิเคราะห์ถึงปัจจัยอันนำไปสู่ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจ กลไกหรือสถาบันทางเศรษฐกิจของอยุธยาที่มีส่วนส่งเสริมและเกี่ยวข้อง ตลอดจนถึงผลของระบบผูกขาดที่มีต่อสังคมอยุธยาโดยตรงและลักษณะเศรษฐกิจไทยในปัจจุบัน

๑. ความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ที่มีต่อความเจริญทางเศรษฐกิจ

เมืองหลวงของอาณาจักรสมัยก่อน มีลักษณะของความเป็นศูนย์กลาง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การปกครอง สังคม และการคมนาคม ซึ่งเกิดจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะลักษณะที่ตั้งภูมิประเทศลุ่มน้ำอากาศ มีผลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจนำไปสู่การจัดระเบียบทางสังคมและวิธีการปกครอง ดูเหมือนว่าเมืองสำคัญๆ มักมีกำเนิดแรกตั้งมาจากชุมชนการค้าที่มีคนมาอยู่รวมกันมาก สะดวกแก่การไปมาเพื่อประกอบการเศรษฐกิจ และขยายเป็นเมืองใหญ่ไปในที่สุด หรือเกิดจากเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่มีความสำคัญกว่าดินแดนรอบๆ ทำให้คนเข้ามาทำมาหากินได้ตั้งอีกประการหนึ่ง ลักษณะทั้งสองประการมีอยู่ในดินแดนอยุธยา พิจารณาจากที่ตั้ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรพราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า "แต่ในโบราณ ห่องทุ่งกรุงเก่าและเหนือขึ้นไปยังเป็นทะเลที่ลุ่มและหนองโดยมาก เมืองลพบุรีเมื่อแรกตั้งเป็นเมืองชายทะเล ตัวเมืองพระปฐมเจดีย์และเมืองอู่ทอง

ก็ไม่ห่างจากทะเลเท่าใดนัก นานเข้าน้ำเหนือพาลากทรายมาทับถมกันเป็นแผ่นดินกลายเป็นที่ดอน...^๑ น่าจะเป็นไปได้ว่าในอดีตลพบุรีคงเป็นเมืองชายทะเลใช้ติดต่อค้าขายของพวกขอม ดินแดนตอนใต้ของลพบุรีคือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือที่ราบดินแดนจากบริเวณปากอ่าวไทยถึงจังหวัดชัยนาท นครแห่งนี้เคยเป็นแอ่งแผ่นดินอยู่ใต้ระดับน้ำทะเลมาก่อน เห็นได้จากพื้นที่ในปัจจุบันสูงกว่าระดับน้ำทะเลเพียงเล็กน้อย^๒ การทับถมของโคลนตมทำให้ดินงอกขึ้น เนื้อดินเป็นดินเหนียวปนทรายเล็กน้อย เกือบกักน้ำได้อย่างดีเมื่อน้ำแอ่งขึ้น ฉะนั้นจึงเหมาะแก่การปลูกข้าวแบบนาดุ่ม บริเวณนี้จึงเป็นแหล่งปลูกข้าวที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่ง อยู่ยงไถ่เป็นศูนย์กลางของบริเวณนี้ จึงเท่ากับกุมเศรษฐกิจด้านการเกษตรไว้ ทั้งยังมีลำนํ้าสำคัญในดินแดนแถบนี้ไหลมารวมกันที่อยุธยา อยุธยาจึงกลายเป็น “ปากน้ำและประตูเมืองของเมืองเหนือทั้งปวง”^๓ เป็นศูนย์กลางการคมนาคมและอยู่ในฐานะนายด่านผู้ควบคุมการค้าขายทั้งเข้าและออก อีกประการหนึ่งอยุธยาตั้งอยู่ไม่ไกลทะเลนักมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางค้าขายกับบริเวณริมทะเลได้ ขณะเดียวกันก็ไม่ไกลทะเลมากพอที่จะทำให้ศัตรูใช้กำลังทัพเรือมาบีบบังคับอยุธยาได้อย่างรวดเร็ว ทั้งยังมีแม่น้ำลุ่มรอบเมือง คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี เป็นด่านป้องกันเมืองอีกชั้นหนึ่ง

จากความเหมาะสมดังกล่าวเข้าใจว่าในครั้งแรกอยุธยาคงเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ เห็นได้จากหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าว่า “มีการกลากรรมทำไร่นา พานิชยกรรม แลกเปลี่ยนค้าขาย ทำหัตถกรรม พวกราษฎรก็มีทรัพย์สินมั่งคั่งเจริญสุขสมบูรณ์ขึ้นทุกที”^๔ จากสภาพชุมชนเล็กได้เจริญเป็นเมืองและคงมีชาวจีนประกอบการค้าในอยุธยานั้น ในตำนานเรื่อง วัฒนัญเชิง ทำให้เรารู้ว่ามีเมืองตั้งมาก่อนที่พระเจ้าอู่ทองจะสร้างอยุธยาอย่างน้อย ๓๐๖ ปี เรื่องของพระเจ้าสุวณฺหาสกับพระนางสร้อยดอกหมากธิดาพระเจ้ากรุงจีน จึงเป็นไปได้ว่าดินแดนแถบนี้คงได้ติดต่อค้าขายกับ

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระนคร: โอเคียนโสตร์, ๒๕๐๕), หน้า ๙๖
๒. ดินแดนบริเวณนี้มี ความสูงจากระดับน้ำทะเลโดยห่างจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาดังนี้
กรุงเทพฯ ห่างจากปากน้ำเจ้าพระยา ๒๑ กิโลเมตร มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๓ เมตร
อยุธยา ห่างจากปากน้ำเจ้าพระยา ๙๖ กิโลเมตร มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๕ เมตร
นครสวรรค์ ห่างจากปากน้ำเจ้าพระยา ๒๔๐ กิโลเมตร มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๓๐ เมตร
ฉะนั้นพอสันนิษฐานได้ว่า บริเวณนี้เคยเป็นแอ่งทะเลมาก่อน และลพบุรีคงเป็นเมืองชายทะเลในอดีต จากหนังสือ สวาท เสนาณรงค์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (พระนคร ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๑๒) หน้า ๒๒
๓. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส (เล่มที่อ้างแล้ว) หน้า ๙๖
๔. คำให้การชาวกรุงเก่า พระราชพงศาวดาร, (พระนคร สำนักพิมพ์คลังวิทยา ๒๕๑๐) หน้า ๔๘

จีนและมีคนจีนมาอยู่แล้ว แหล่งที่เจริญเมื่อสมัยพระเจ้าอยู่ทงอพยพเข้ามาคือบริเวณบางกะจะ ตรงข้ามวัดพันธุเชิง บางกะจะเป็นชุมชนการค้าที่หนาแน่นเป็นที่รวมของลำน้าเจ้าพระยากับแควสำคัญ เช่น ปากน้ำแม่เขย ปากน้ำคลองสาร ปากคลองหน้าวัดพันธุเชิง เป็นคลองรับส่งสินค้าไปมาระหว่างแหล่งรวมสินค้ากับท่าเรือตรงข้ามที่วัดพันธุเชิง มีการขุดคลองขยายให้กว้างขึ้น และเสริมสร้างอยู่เรื่อยในชั้นหลัง ฝรั่งนิยมมาตั้งคลังสินค้าใกล้กับบริเวณบางกะจะ คือวัดพันธุเชิงลงถึงปากน้ำแม่เขยทั้งสองฝั่ง บริเวณบางกะจะยังดำรงความรุ่งเรืองทางการค้ามาอีกช้านาน

๒. เศรษฐกิจหลักของอยุธยา

จากสภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวจึงเป็นตัวกำหนดให้เศรษฐกิจของอยุธยามีพื้นฐานใน ๒ ลักษณะ คือ

๒.๑ การเกษตรกรรม

ดินแดนในครอบครองของอยุธยาเริ่มแรกตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทง ได้แก่บริเวณตอนล่างของลุ่มน้ำเจ้าพระยาอันจัดเป็นแหล่งปลูกข้าวที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์หนึ่งในสามแหล่ง คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำคงของเวียดนามเหนือ และลุ่มแม่น้ำอิรวดีของพม่า ดังนั้นข้าวจึงเป็นหัวใจสำคัญในการเกษตรกรรมของอยุธยา ระยะแรกคงมีการปลูกข้าวจำนวนน้อย มิใช่ว่าขาดแคลนที่ดินในการทำนา แต่ขาดแคลนแรงงานหรือกำลังคนต่างหาก เห็นได้จากในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ หน้า ๑๑๙ ว่า “ภูมิฉานบ้านเมืองของพลเมืองในเวลาโน้นคงจะอยู่ในที่ริมแม่น้ำลำคลองและที่ใกล้กำแพงพระนครทั้งภายในและภายนอก แต่กลางเมืองเห็นจะเป็นที่ว่างเปล่า...”^๕ เพื่อรับคนนอกเกาะเข้ามาอาศัยเวลาเกิดสงครามแล้วมีการอพยพผู้คน ฉะนั้นคงมีการทำนาบริเวณรอบนอกเกาะเสียส่วนใหญ่ และหากมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ที่ดิน บริเวณกลางเกาะคงไม่ว่างเปล่าแน่ การขยายอำนาจของอยุธยาตอนต้นด้วยวิธีการทำสงครามแย่งชิงนาจากสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๙๑๔ ลักษณะการทำสงครามหลัง

๕. โปรกฤ ประวัติกองเรืออยุธยา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานศพ นายทองสุข จำปรัตน์ (พระนครโรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น ๒๕๑๕) หน้า ๓๔ และ ๖๐

๖. บริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดีเป็นแหล่งปลูกข้าวสำคัญในสมัยหลัง เมื่ออังกฤษปกครองพม่า ได้พัฒนาบริเวณนี้จนสามารถปลูกข้าวได้มากแห่งหนึ่งในโลก ส่วนแหล่งปลูกข้าวเดิมของพม่าอยู่ในบริเวณเมืองมัณฑะเลย์ อมรปุระ อังวะ และทากาม เป็นที่ที่แม่น้ำอิรวดีบรรจบกับแม่น้ำสาละวิน

๗. ศิริวิ เจริญวงศ์, “การปกครองสมัยอยุธยา” รวมปาฐกถาอยุธยาอนุสรณ์ เล่ม ๑ (พระนคร องค์การการค้าสุโขทัย ๒๕๑๖) หน้า ๑๘๕

จากมีชัยแล้ว คือการกวาดต้อนผู้คนเพื่อทอนกำลังของฝ่ายตรงข้าม ขณะเดียวกันเป็นการเพิ่มกำลังให้ แก่ฝ่ายตน จากสงครามตึกกรุงกัมพูชาในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่ทอง งามาธิบัตที่๑ ได้กวาดต้อนผู้คนมา ถึง๕,๐๐๐คน แสดงให้เห็นถึงความต้องการกำลังคนอย่างมากในอยุธยา(ตามความเห็นของนายชาญวิทย์ เกษตรศิริ การไปเอาคนของเมืองอื่นน่าจะเป็นปัญหาการเมืองมากกว่า คือตักกำลังราชศึก แต่ผลพลอยได้ก็เอา มาใช้เป็นกำลังของตนทำนาได้) อาจมีข้อขัดแย้งที่ว่า หากกำลังคนเป็นปัจจัยขาดแคลนในการทำนา แล้วระบบไพร่ที่ให้ชาวนาจนกรรจ์ทุกคนรับราชการ มีจะช่วยเพิ่มปัญหาการขาดแคลนนี้หรือไม่ แต่ใน ความจริงที่ว่า แม้ไพร่จะรับราชการให้กับมูลนาย มูลนายย่อมให้ไพร่ทำนาในที่นาของตน หรือ กรณีไพร่ส่วยก็เป็นกำลังสำคัญได้ ฉะนั้นระบบไพร่จึงไม่ใช่ตัวที่ทำให้แรงงานขาดแคลน แต่เป็นวิธี รวมคนเพื่อแก้ปัญหาแรงงานด้วยระบบไพร่

อย่างไรก็ตาม สมัยอยุธยาตอนต้นคงผลิตข้าวได้เกินบริโภคเล็กน้อย จากรายการสินค้า ออกมีข้าวรวมอยู่ด้วย แต่จัดอยู่ในประเภทท้ายรายการ คงส่งออกไม่มากนัก^๗ มาสมัยอยุธยาตอน กลางมีการกล่าวถึงแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ คือที่กำแพงเพชรซึ่งพม่านำพลมาตั้งทำนาในศึกหงสาวดี และเมืองนครนายก ฉะเชิงเทรา สระบุรี ก็เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในสมัยสมเด็จพระนเรศวร มหาราช ทั้งยังกล่าวถึงสะพานขายข้าว เข้าใจว่าเป็นสถานที่รับซื้อขายข้าว^๘ ในยุคนั้นคงมีการ ขยายเนื้อที่เพาะปลูกและจำนวนพลเมืองที่เป็นแรงงานเพิ่มขึ้น เพราะเป็นระยะแห่งความเป็นปึกแผ่นรวมทั้งระบบไพร่ที่รวมคนมิให้กระจัดกระจายทำให้การใช้แรงงานมีประสิทธิภาพขึ้น หลังจาก สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชบ้านเมืองปราศจากภัยสงคราม การทำนาคงได้ผลดีบวกกับการเก็บ หางข้าวหรือเงินค่านาที่ใครทำนาได้ต้องแบ่งข้าวส่วนหนึ่งส่งนางหลวงไวเป็นเสบียงของรพลป้องกัน บ้านเมือง เมื่อไม่มีสงครามย่อมมีจำนวนเกินต้องการ จึงส่งข้าวขายเป็นสินค้าออกสำคัญ สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ อยุธยาส่งข้าวขายให้แก่ปัตตาเวียหลายพันตัน ถึงแม้ระบบผูกขาดโดยรัฐจะหนาแน่นขึ้นในระยะนี้ แต่ไม่ปรากฏว่าข้าวเป็นสินค้าต้องห้ามแต่ประการใด คงอนุญาตให้ซื้อขายได้ ตามความพอใจ ข้าวเพิ่มพูนความสำคัญมากขึ้นในยุคอยุธยาตอนปลาย นอกจากข้าวไทยส่งไปขาย เลียงเกาะชาว มลายูแล้ว จีนยังเป็นลูกค้ารายใหญ่อีกด้วย เช่น ในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ย่องเต้ให้เอา

๗. โปรคกุ สว่าง กาญจนากพันธ์ ประวัติการค้าไทย (พระนคร โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์ ๒๔๕๔) หน้า ๑๑๖

๘. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (พระนคร โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๐๖) หน้า ๑๖๑ และ ๒๒๒

๙. เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๖๐

ข้าวสารไปขายที่นอกถิ่น กวางตุ้ง นิงโป ในสมัยสมเด็จพระบรมโกษฐ์ ไทยส่งทูตไปเมืองจีน
ถึง ๘ ครั้ง ส่วนใหญ่เป็นการไปค้าข้าว^{๑๐} ทำให้ข้าวเป็นสินค้าที่ถูกผูกขาดโดยรัฐไปอีกประเภท
หนึ่ง ด้วยเหตุที่ข้าวเป็นพืชสำคัญ กษัตริย์อยุธยาได้ให้ความสนใจใส่การทำนาของราษฎรพอ
สมควร จากกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ กล่าวถึงการลงโทษถ้าเจ้าของปล่อยให้กระบือเหยียบข้าวใน
ที่นา หรือ “ห้ามมิให้ผู้ใดสุมแทงปลาในที่นาทำให้ข้าวท่นเสียหาย ถ้าข้าวท่นออกรวงตั้งท้องผู้ใดลัก
เก็บให้ไหมตามพิภคพ่อน” และยังมีกฎหมายควบคุมแรงงาน คือกฎหมายลักษณะทาส ห้ามมิให้
ทาสเอาเปรียบนายเงินขอไต่ค่าตัวในระหว่างเทศกาลเกี่ยวข้าว เพราะทำให้ขาดแคลนแรงงานใน
การทำนา^{๑๑} พร้อมทั้งมีกฎหมายที่บ่งถึงการเปิดสิทธิให้อย่างเสรีในการบุกเบิกที่ดินทำไร่ทำให้เกิด
พืชผลโดยไม่จำกัดจำนวน และปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่เจ้าหน้าที่ในราชการที่ชักชวนส่งเสริมให้
ราษฎรเข้าจับจองที่ทำมาหากิน^{๑๒} นอกเหนือจากความเอาใจใส่ของกษัตริย์อยุธยาต่อการทำนาที่
ปรากฏในรูปกฎหมายแล้วก็มีโคลงสี่สุภาพที่แสดงถึงการส่งเสริมให้ผลิตผลเพิ่มขึ้น การขุดคลอง
เป็นไปเพื่อการคมนาคมและเพื่อระบายน้ำที่ท่วมตอนหน้าน้ำมากกว่าเพื่อผลประโยชน์ทางเกษตรกรรม
การทำนาขึ้นกับสภาวะธรรมชาติและความเป็นไปของบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นพงสาวดารหรือหลักฐาน
จากกฎหมายเหตุนี้จึงชี้ให้เห็นว่าความทุกข์ยากของราษฎรต้องเป็นเรื่องของข้าวแพง เช่น ใน
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ข้าวราคาปกติ ๑ เกวียน ๑๐ ตำลึง ๒ บาท (๘๒ บาท) ปีหนึ่ง
ข้าวแพงราคาถึง ๒๑ ตำลึง (๘๒ บาท) เพิ่มขึ้นถึง ๒ เท่าตัวและยังมีการกักตุนข้าวโดยพวกขุนนางด้วย
วิธีการแก้ไขของรัฐเห็นได้จากในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเกิดภาวะข้าวแพงครั้งใหญ่ รัฐแก้
ปัญหาด้วยวิธีห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ ภาวะข้าวแพงปรากฏบ่อยครั้งในสมัยอยุธยาตอนปลายที่
การค้าข้าวนำรายได้มาสู่ผู้ค้ามาก ปริมาณการส่งออกที่มากทำให้ราษฎรไทยไม่มีข้าวพอกิน ฉะนั้น
เรื่องข้าวจึงกลายเป็นสิ่งควบคู่กับเศรษฐกิจไทยตลอดมาตั้งแต่ระดับสามัญธรรมดาถึงระดับรัฐ ข้าวยัง
เป็นเครื่องชี้ถึงภาวะทางเศรษฐกิจได้อย่างดี เมื่อข้าวแพงมักนำไปสู่ความระส่ำระสายของบ้านเมือง

นอกจากข้าวแล้วยังมีพืชพรรณอื่น ๆ ที่ขึ้นหน้าขึ้นตา ส่วนใหญ่เป็นสินค้าออกที่นำรายได้
ให้แก่อยุธยามากที่สุดคือ “ฝาง” เป็นไม้ที่มีความสำคัญปรากฏชื่อเสียงตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชา
ธิราชที่ ๑ โดยส่งเป็นบรรณาการให้แก่จีนจำนวนหมื่นชั่ง “ฝาง” เป็นไม้ไทยที่ชาวต่างประเทศต้อง

๑๐. ส่งา กาญจนาคพันธุ์ เอ็มพีอีแอนด์ หน้า ๒๗๒-๒๗๓

๑๑. เสนีย์ ปราโมช กฎหมายอยุธยา (คณะกรรมการจางานอยุธยาอนุสรณ์ ๒๕๐๐) หน้า ๑๑

๑๒. ชวร สุรพานิช “ฐานันดรไพร่” หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร มหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔) หน้า ๑๑๔

การมากโดยเฉพาะจีน ญี่ปุ่น มีอยู่ทั่วไปในแถบเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรอยุธยา จัดเป็นสินค้าต้องห้ามที่รัฐค้าแต่ผู้เดียวตั้งแต่ครั้งแรกที่ระเบียบว่าด้วยสินค้าต้องห้าม ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จนกระทั่งถึงต้นรัตนโกสินทร์ฝางก็ยังเป็นสินค้าขึ้นนำอยู่ ราคาปกติที่พระคลังเป็นผู้กำหนดหาบละ ๖ สลึง (๑ บาท ๒ สลึง) ปี พ.ศ. ๒๒๒๐ ที่ “ฝาง” ราคาแพงที่สุดหาบละ ๒ บาท^{๑๓} “พริกไทย” เป็นเครื่องเทศที่ฝรั่งต้องการมาก ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฝรั่งเสได้ทำสัญญาขอผูกขาดค้าพริกไทย แต่ยังมีได้กระทำการ สมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ต่อมา ไม่ทรงยอมรับสัญญาดังนั้น “หมาก” ปลูกกันมาก ปีหนึ่งเก็บหมากได้ถึง ๒๕,๐๐๐ หาบ ขายให้แก่โปรตุเกสที่เมืองมาเก๊า เมืองจีนและอินเดีย อยุธยาส่งหมากเป็นสินค้าออกขายได้ปีหนึ่งเป็นเงิน ๗๕,๐๐๐ เหรียญ^{๑๔} และรัฐยังสามารถเก็บภาษีหมากได้ปีละ ๕๐๐ ชั่ง (๔๐,๐๐๐ บาท)^{๑๕} ไม้หอมต่าง ๆ เช่น ไม้กฤษณาที่ขายได้ราคาดี สินค้าเหล่านี้รัฐเป็นผู้ค้าทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีสินค้าทางเกษตรชนิดอื่น เช่น ฝ้าย มะพร้าว ไม้ต่าง ๆ และน้ำตาลเป็นสินค้าออกที่ส่งไปขายญี่ปุ่นมะละกา จำนวนมาก ราคาหาบละ ๒ บาท ๓ สลึง สินค้าเกษตรกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดมีความสำคัญในฐานะเศรษฐกิจพื้นฐาน ซึ่งอยุธยาเป็นผู้ผลิต ไม่ใช่เฉพาะผู้ค้าเท่านั้น

๒.๒ การค้าขาย

เมื่อการเกษตรกรรมเป็นฝ่ายสร้างผลผลิตโดยราษฎร ในลักษณะเศรษฐกิจของอยุธยาฝ่ายจัดจำหน่ายคือรัฐหรือกษัตริย์เป็นเสมือนพ่อค้าแต่ผู้เดียว ในระยะต้นการค้าขายยังไม่ใช้กิจกรรมสำคัญของรัฐ แต่ภายหลังเมื่อรัฐเห็นความสำคัญของการค้าว่านำรายได้มาสู่มาก และกษัตริย์อยุธยาชอบค้าขายมากขึ้น การค้าจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เรื่องของการค้าใครจะแบ่งออกเป็น

ก. การค้าขายภายใน

การค้าภายในเป็นสิ่งที่กระทำกันอย่างเล็กน้อยไม่มีกิจการใหญ่โต ลาดูแบร์ทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ให้ภาพไว้ว่า “...ส่วนการค้าขายภายในนั้น เป็นสิ่งเล็กน้อยเหลือเกิน

๑๓. ธวัช รัตนปิณฑะ เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง (พระนคร โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น ๒๕๐๗) หน้า ๘๘

๑๔. หลวงสันทรานวิทยาสิทธิ์ (แปล) จดหมายเหตุบาทหลวงเดอซาวลี (พระนคร โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗) หน้า ๑๐

๑๕. “ทำให้การชาวกรุงเก่า” เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๘๐

ไม่ทำให้ใครสร้างสมบัติไว้มากมาย...”^{๑๖} สิ่งที่แสดงให้เห็นในเรื่องนี้ คือ การใช้เงินตราไม่เป็นที่แพร่หลาย เศรษฐกิจการค้าของอยุธยาจัดอยู่ในภาวะ “เงินฝืด” หาเงินหมุนเวียนในตลาดได้ยาก เนื่องจากการผลิตเงินออกมามีจำนวนจำกัด (น้อย) เป็นเงินพดด้วง ที่มีมือตราแลกเปลี่ยนคงที่ เพราะทำจากเนื้อแร่แท้ ๆ และมีเบี้ยเป็นเปลือกหอยเล็กๆ ชนิดหนึ่ง อัตราของเบี้ยอยู่ระหว่าง ๕๐๐-๖๐๐ เบี้ยต่อ ๑ เฟื้อง อัตราแลกเปลี่ยนไม่คงที่ ขึ้นกับความมากน้อยของเบี้ยในตลาด เงินส่วนใหญ่อยู่ที่พระคลังสินค้าเกือบทั้งหมดเพราะเป็นแหล่งกักการค้า พ่อค้าธรรมดาที่จะมีเงินเกินหลายสิบชั่ง ฉะนั้นคิดว่าการค้าภายในของอยุธยาคงเป็นการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันง่าย ๆ ไม่มีห้างร้านมากนัก สถานที่ค้าขายส่วนใหญ่อยู่ตามลำคลองและตลาดอันเป็นที่สัญจรไปมา มีตลาดเอกในอยุธยา ๔ ตลาด ตลาดบก ๓ ตลาด รวมทั้งย่านขายของทั่วไป วิธีการค้าขายดังที่ลาลูแบร์บรรยายไว้เป็นลักษณะของการไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกันชนิดที่ผู้ขายไม่ต้องนับเงินที่ผู้ซื้อส่งให้ เข้าใจว่าผู้ประกอบการค้าคือแม่ค้าเสียส่วนใหญ่เพราะผู้ชายต้องเข้ารับราชการหมด ทำให้อาชีพค้าขายเป็นหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย คนจีนเข้ามามีบทบาทเป็นพ่อค้าเช่นกันและเป็นผู้เชื่อมการค้าระหว่างเมืองต่อเมือง เพราะคนจีนได้รับสิทธิพิเศษในการเดินทางได้ทั่วราชอาณาจักรติดกับชาวต่างชาติอื่น ๆ ที่ต้องได้รับอนุญาตจากทางการเสียก่อน การค้าขายภายในอยุธยายุคแรก ๆ คงเป็นแบบเสรี เปิดโอกาสให้พ่อค้าต่างชาติมาขายได้ แต่ต่อมาเมื่อรัฐขึ้นเข้ามายุ่งเกี่ยวในฐานะคนกลางรับซื้อสินค้าบางอย่างจากพ่อค้าต่างชาติ มาขายต่อให้เอกชนเป็นรายย่อย เท่ากับรัฐเข้าทำหน้าที่ผู้ขายส่งภายใน ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ๕ รัฐถึงกับตั้งห้างร้านของหลวงตามตลาด ถนน ถิ่นน้ำ กลายเป็นพ่อค้าขายปลีกด้วย นั่นคือรัฐได้รวบการค้าภายในไว้ถืออย่างหนึ่ง^{๑๗}

อย่างไรก็ตาม การควบคุมการค้าภายในของรัฐอยู่ในรูปของสินค้าที่มาจากต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทฟุ่มเฟือย ได้แก่ ผ้าแพรพรรณ เครื่องลายคราม ประชาชนทั่วไปคงไม่นิยมใช้ ฉะนั้นการควบคุมดังกล่าวอาจไม่ส่งผลกระทบกระเทือนต่อราษฎรเท่าใดนัก

๑๖. สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) จดหมายเหตุลาลูแบร์ (พระนกร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐) หน้า ๓๑๔

๑๗. ลาลูแบร์ได้ให้ภาพการค้าขายภายในไว้ว่า “รายได้ของพระมหากษัตริย์ที่พระองค์ทำกับราษฎรและคนต่างดาว ทรงขายการค้าของหลวงใหญ่โตมากจนกระทั่งว่า การค้าแทบไม่ใช่อำชีพของเอกชนคนใดในสยามเสียแล้ว พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยจะขายส่งเพียงอย่างเดียว ยังทรงเปิดร้านในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย...” เรื่องเกี่ยวกับเชิงอรรถที่ ๑๖

ข. การค้าต่างประเทศ

การค้าต่างประเทศมักเป็นดัชนีชี้ว่าสมัยใดที่เศรษฐกิจของอยุธยาดี เหตุที่ให้ความสำคัญกับภาวะการค้าต่างประเทศว่า มีส่วนกำหนดความเป็นไปทางเศรษฐกิจการค้าของอยุธยาว่ายุคใดสมัยใดมีความเจริญต่างกัน เพราะจากเหตุผลที่ว่า โดยในตัวของอยุธยาเองแล้ว มิใช่เป็นศูนย์กลางการค้าที่ยิ่งใหญ่อะไรเมื่อจะเทียบกับมะละกา เนื่องจากลักษณะที่ตั้งของอยุธยาเป็นเมืองหลบเข้ามาในอ่าวไทย มิใช่เมืองที่อยู่ในเส้นทางการค้าการเดินเรือที่สำคัญของฝรั่ง ซึ่งผ่านจากยุโรปมาอินเดียไปยังจีนและญี่ปุ่น อยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าในระดับท้องถิ่นอันหมายถึงสุวรรณภูมิ แต่มิใช่ระดับโลก และสินค้าของอยุธยาก็ไม่ใช่สิ่งที่ต้องการอย่างมากของฝรั่งเหมือนแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันออกที่มีเครื่องเทศ แต่การที่ฝรั่งเข้ามาค้าขายกับอยุธยานั้น เพราะอยุธยาเป็นแหล่งที่มีสินค้าเงินและญี่ปุ่นซึ่งฝรั่งคิดค่อด้วยตนเองไม่ได้ (เพราะทั้งสองชาติไม่ยินดีคบค้าด้วย ต่อมาเมื่อลันตาชาติเดียวที่ญี่ปุ่นยอมค้าด้วย) หรือ ฝรั่งรับซื้อสินค้าของอยุธยาที่เป็นที่ต้องการของชาวเกาะอินเดียตะวันออกและมลายู เช่น ข้าว เพื่อนำไปขายต่อ ฉะนั้นหากอยุธยาไม่ค้าขายกับฝรั่ง มีแต่ค้ากับจีนเล็กน้อย อยุธยาสามารถอยู่ได้อย่างสบาย ด้วยมีเศรษฐกิจพื้นฐานคือการเกษตรกรรม ผิดกับมะละกาที่อยู่ใต้ด้วยการค้าขายเป็นสำคัญ แต่เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าสมัยใดที่มีการค้าขายกับต่างประเทศดี ทำให้เศรษฐกิจสมัยนั้นดัชนีมีเงินทองกำไรมากขึ้น เป็นการช่วยเพิ่มบรรยากาศทางการค้าให้ตุงคึกคักขึ้น ดังเช่น เราให้ความสำคัญแก่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒, สมเด็จพระเอกาทศรถ, และสมเด็จพระนารายณ์ ๓ ว่ามีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ สำหรับผลประโยชน์ทางการค้านั้นไม่ว่าจะเป็นทางบกหรือทางลพ ไม่มีผลต่อราชวธุธรรมตาแต่อย่างใด นั่นคือหากการค้าต่างประเทศไม่ดี ราชวธุก็ไม่เดือดร้อน หรือการค้าต่างประเทศดีก็มิได้ทำให้ชีวิตคนอยุธยาเจริญดีขึ้น ซึ่งจะต้องพิจารณาในเรื่องของผู้ประกอบการค้า คือกษัตริย์และเจ้านายที่ได้กำไรจากการค้า และผลกำไรที่ได้ใช้จ่ายในการสร้างสรรค์สังคมอยุธยาหรือไม่ ซึ่งจะพิจารณาในเรื่องรายจ่ายของพระมหากษัตริย์

จากที่กล่าวมาทั้งหมดตั้งแต่ต้นเป็นการพยายามให้เกิดความเข้าใจเศรษฐกิจอยุธยาอย่างคร่าว ๆ เสียก่อนที่จะก้าวเข้าสู่เรื่องระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจ ซึ่งอาจอธิบายได้คือ รัฐบาลอยุธยา มิได้เข้าควบคุมการผลิต (ทางการเกษตร) เพียงแต่ผลผลิตที่เป็นสินค้าเกือบทั้งหมด ราชวธุต้องขายให้รัฐ และสินค้าต่างประเทศทุกชนิดรัฐเป็นผู้ขายให้แก่ราชวธุ นั่นคือรัฐเป็นผู้ควบคุมปริมาณและราคาสินค้าอันหมายถึงการกำหนดความต้องการซื้อและการเสนอขายในท้องตลาดไปในตัว รัฐเป็นผู้ผูกขาดทั้งการค้าขายสินค้าออกและสินค้าเข้าแต่ผู้เดียวโดยระบบพระคลังสินค้า ฉะนั้นเรื่องการ

ศุภกาททางเศรษฐกิจจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการค้าต่างประเทศและกลไกหรือระบบในสังคมอยุธยา
บางส่วนที่ส่งเสริมให้ระบบศุภกาทกระชับตัวมากขึ้น

๓. ขบวนการที่ก่อให้เกิดระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจ

ระบบผูกขาดทางการค้าเกิดขึ้นเมื่อใดยังไม่มี การสรุปลงแน่ชัด ก่อนอื่นใครจะทำความเข้าใจว่า ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจของอยุธยาคือระบบผูกขาดทางการค้าโดยระบบพระคลังสินค้า ควรแยก ๒ คำถามว่า "ตัวพระคลังสินค้า" เกิดขึ้นเมื่อใด และการบริหารงานเป็นระบบมั่นคงถาวรปรากฏ ชัดในสมัยไหน จากหนังสือประวัติการค้าไทยไต่ให้คำอธิบายไว้ว่า "คลังสินค้าเป็นที่เก็บของส่วย และอากร คงมีมา..ดังปรากฏในกฎหมายออกสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว..."^{๑๑} คลังสินค้าต้องมีอย่าง แน่นนอนเพื่อเก็บสิ่งของที่ไต่จากส่วยและอากร เมื่อมีมากเข้าก็รวบรวมส่งไปขายต่างประเทศหาเงิน ใช้จ่าย ฉะนั้นตัวพระคลังสินค้านี้คงมีมาแต่ครั้งเริ่มค้าสำเภากับจีนแล้วเพื่อเก็บของของหลวง ส่วน ระบบพระคลังสินค้าที่มีระเบียบบริหาร มีเจ้าพนักงานพระคลังสินค้าอยู่ในกฎหมายว่าด้วยทำเนียบ สักกีนาศสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๑๒} เป็นไปได้ที่พระคลังสินค้าจะต้องมีงานเพิ่มขึ้นในสมัยนี้ ด้วยเป็นสมัยที่เกิดระบบไพร่ และมีไพร่ส่วนหนึ่งคือไพร่ส่วยที่ต้องเสียสิ่งของแทนรับราชการ สิ่งของ ที่เก็บในพระคลังสินค้านี้ก็เพิ่มขึ้น ประกอบกับกิจการค้ากับจีนเจริญมาเป็นลำดับนับแต่สมัยสมเด็จพระ นครินทราธิราช งานของพระคลังคงมีมากขึ้น แต่ก็ยังไม่มีการผูกขาดการค้ามาถึงสมัยสมเด็จพระ รามาธิบดีที่ ๒ มีการค้ากับปอร์ตุเกสครั้งแรก สมเด็จพระรามาธิบดีทรงพระราชานุญาตทรงให้ ความเห็นไว้ว่า "เรื่องของพระคลังสินค้า เกิดมาแต่การค้าขายกับฝรั่ง ไม่เกี่ยวกับการค้าของ เมืองจีน..."^{๑๓} คงมาจากเหตุผลที่ว่า ไทยเรายังพระคลังสินค้าตามแบบอย่างของฝรั่งประการหนึ่ง และฝรั่งนำอาวูมาขาย ฝ่ายรัฐต้องควบคุมโดยเป็นผู้ซื้อไว้ทั้งหมด ส่วนสินค้าอื่นๆฝรั่งก็ขายให้แก่รัฐ ทั้งสิ้นซึ่งหน้าทีนี้เป็นของพระคลังสินค้า ฉะนั้นอาจเป็นไปได้ที่ระบบพระคลังสินค้าเริ่มมีการบริหาร งานอย่างแน่นนอนในสมัยนี้ แต่จะให้อำนาจเป็นจุดเริ่มของระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจก็ยังไม่สมบูรณ์นัก เมื่อย้อนมาพิจารณาเรื่องการค้าขายอาวูเป็นเรื่องของการป้องกันประเทศ ส่วนการซื้อสินค้าอื่น เป็นความต้องการขายของฝรั่งเองที่อยากจะขายให้แก่รัฐมากกว่าเอกชน เพราะฝรั่งต้องรับขายเพื่อให้ ทุนหน้าสำเภาก่อน ซึ่งการค้าสมัยก่อนขึ้นกับลมเป็นสำคัญ และถ้าหากค้าขายกับเอกชนคนธรรมดา

๑๔. ห้องพันธ์ สุกทรพันธ์, การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องของพระคลังสินค้า วิทยานิพนธ์เสนอต่อ
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๑ หน้า ๘๖

๑๓. โปรดดู กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร องค์การกำกुरुสภา, ๒๕๐๖) หน้า ๒๒๓

๒๐. ผ่องพันธุ์ สุกครพันธุ์ เล่มที่อ้างอิง หน้า ๘๖

พูดจากันไม่เข้าใจ คนไทยเองก็ไม่อยากค้ากับฝรั่งเท่าใดนักพูดจากันไม่รู้เรื่องและทวงหนี้ยากเป็นต้น ระบบผูกขาดทางการค้าเกิดขึ้นอย่างแท้จริงเมื่อรัฐเข้าไปยุ่งเรื่องของสินค้าออก โดยบังคับให้ราษฎรส่งสินค้าขายให้แก่พระคลังสินค้าผู้เดียว ถือเป็นเจตจำนงของรัฐที่ทำให้เกิดระบบผูกขาดขึ้น เห็นได้จากกฎหมายในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บัญญัติเรื่อง “สินค้าต้องห้าม” ว่า “มาตราหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวท่านห้ามมิให้ซื้อขายของต้องห้ามแก่ผู้มาต่างเมืองต่างแดน ถ้าผู้ใดทำบังอาจขึ้นซื้อขายหาเหินหรือพระราชกำหนด ท่านให้ลงโทษผู้นั้นด้วยไม้ทวน ๕๐ ที...”^{๒๑} ฉะนั้นระบบผูกขาดน่าจะเกิดขึ้นในสมัยนั้น นับเป็นการควบคุมสินค้าเข้าและสินค้าออกบางอย่างแน่นอน โดยมีกฎหมายบังคับไว้ ส่วนสมัยหลังต่อมา เช่น สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถหรือสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็มีการออกกฎหมายว่าด้วยเรื่องสินค้าต้องห้าม ทำให้ระบบผูกขาดเข้มงวดแน่นเข้าทุกที แม้แต่สินค้าที่ไม่จำเป็นพระคลังก็ผูกขาดจนหมดสิ้น รวมทั้งยังเข้ามาควบคุมการค้าภายใน เป็ตร้านของหลวงแข่งกับเอกชนเสียอีก

ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจของอยุธยาเกิดจากองค์ประกอบหลายด้านที่ต่างมีบทบาทเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องต่อกัน ทำให้ระบบผูกขาดก่อตัวเป็นรูปร่างและหนาแน่นขึ้น องค์ประกอบ^{๒๒} คือ

๑. วิชาการการค้าต่างประเทศ
๒. ระบบหรือกลไกที่ช่วยส่งเสริมให้ระบบผูกขาดมั่นคง
๓. ผู้ประกอบการค้า

๓.๑ วิชาการการค้าต่างประเทศ

แบ่งได้เป็น ๓ ยุคตามการค้าขายกับฝรั่งเป็นเกณฑ์ คือ

อยุธยาตอนต้น จากสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองรามธิบดีที่ ๑ ถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๙๓-พ.ศ. ๒๐๓๔

อยุธยาตอนกลาง จากสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๔-พ.ศ. ๒๒๓๑

อยุธยาตอนปลาย จากสมัยสมเด็จพระเพทราชาถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๓๑-พ.ศ. ๒๓๑๐^{๒๒}

๒๑. กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (พระนร องค์กรการค้าสุภา, ๒๕๐๖) หน้า ๘๖-๘๗

๒๒. แบ่งตามหนังสือ สง่า กาญจนาคพันธ์, ประวัติการค้าไทย หน้า ๖๖

วิวัฒนาการการค้าต่างประเทศยุคแรกเป็นการค้าแบบโบราณ คือการค้าสำเภาคิดต่อกับจีนและญี่ปุ่นส่วนใหญ่อยู่ในรูปของรัฐ เอกชนมีบ้างเล็กน้อย เห็นได้จากการส่งทูตไปเมืองจีนยุคหนึ่งถึง ๓๕ ครั้ง^{๒๓} มากกว่ายุคใด ทั้งการส่งทูตไปนอกจากเพื่อเจริญพระราชไมตรีเพื่อให้จีนรับรองอยุธยาในฐานะอาณาจักรใหม่ในสุวรรณภูมิโดยมีการนำเครื่องราชบรรณาการไปส่งแล้ว ยังมีเรือสำเภابرทุกสินค้าไปขายตามหลังด้วย การค้าสำเภาทั้งหมดดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์และเจ้านาย พ่อค้าสามัญในอยุธยาไม่มีใครสามารถค้าสำเภาได้เองมีแต่พ่อค้าจีนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาโดยเฉพาะ มองดูเหมือนเป็นการผูกขาดการค้าต่างประเทศกลาย ๆ แต่ยุคนี้ยังถือว่ามีการค้าเสรีได้ เพราะพ่อค้าต่างชาติยังมีโอกาสติดต่อค้าขายกับราชบุตรและพ่อค้าชาติอื่นที่อยู่ในอยุธยาได้โดยตรงไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า สมัยสมเด็จพระนครินทราธิราชและสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นสมัยที่มีการค้าสำเภาเจริญรุ่งเรืองมาก ด้วยกษัตริย์อยุธยามีสัมพันธ์อันดีกับฝ่ายจีน

มาถึงยุคอยุธยาตอนกลางการค้าต่างประเทศขยายวงกว้างขึ้น เมื่อฝรั่งเศสบุกเสาะหาการค้าเข้ามาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตามด้วยชาติฮอลันดา สเปนในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ๑ อังกฤษสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ และฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ๑ การที่ฝรั่งเศสทยอยกันเข้ามาค้าขายกับอยุธยาในยุคนี้นี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ใครจะพิจารณาเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

ก. สาเหตุที่ฝรั่งเศสเข้ามาค้าขาย ในกรณีของแต่ละชาติมีสาเหตุต่างกันไป ไม่ใช่ว่าทุกชาติต้องการเข้ามาเพื่อค้าขายอย่างเดียวเสมอไป แต่ทุกชาติเช่นกันที่นำเรื่องการค้ามาเป็นสื่อการติดต่อเพื่อเป็นสิ่งที่ปกปิดวิสัยในการมีสัมพันธ์กับชาติใดชาติหนึ่ง สำหรับฝรั่งเศสชาติแรกที่เข้ามานั้นมิใช่สนใจในสินค้าอยุธยาเพราะฝรั่งเศสต้องการสินค้าเครื่องเทศ อยุธยามีสินค้าจำพวกนี้น้อย (จากรายการสินค้าออกในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเครื่องเทศอยู่บ้าง)^{๒๔} แต่ฝรั่งเศสเข้ามาเพื่อขออนุญาตค้าขายที่มะละกาซึ่งขณะนั้นยังเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาและเป็นตลาดการค้าเครื่องเทศที่ใหญ่ที่สุดในแหลมมลายู ในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ อังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มเข้ามีบทบาททางทะเลแทนที่ฝรั่งเศสและสเปน ต่างฝ่ายต่างแข่งขันกันในการจะเข้าไปมีอิทธิพลตามดินแดนต่าง ๆ ที่ใดที่ชาติหนึ่งเข้าไปตั้งสถานการค้าอีกชาติหนึ่งจะต้องคิดตามเข้าไปตั้งสถานการค้าด้วย แต่สำหรับอยุธยานั้น การเข้ามาของอังกฤษและ

๒๓. กุ จำนวนครั้งที่อยุธยาส่งทูตไปเมืองจีนในยุคนั้นได้จากเรื่องเดียวกัน

๒๔. สว่าง กาญจนานนท์ เดิมทีอ้างแล้ว หน้า ๑๔๔

ฝรั่งเศส คือเป็นความประสงค์เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของอยุธยามากกว่า คัวในสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชฮอลันดาใช้อิทธิพลข่มขู่ไทย สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงเชื่อ เชิญให้อังกฤษเข้ามาตั้งสถานการค้าที่อยุธยาหวังให้อังกฤษมาค้านอิทธิพลฮอลันดา แต่อังกฤษมี เรื่องขัดแย้งกับไทย ถึงขั้นอยุธยาประกาศสงครามกับบริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๒๓๐ สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงต้องทรงหาฝรั่งเศสมาเป็นพันธมิตร ข้อแตกต่างในจุด ประสงค์ของอังกฤษกับฝรั่งเศส คือ อังกฤษต้องการมาค้าขายแต่ไม่ได้ผลดีประกอบกับมีเรื่อง กับอยุธยาจึงเลิกราไป แต่ฝรั่งเศสมาด้วยความมุ่งหมายทางศาสนาและการเมือง ฮอลันดาจะเป็น ฝรั่งเศสชาติเดียวที่เข้ามาอยุธยาเพื่อค้าขายและได้ผลดี ครั้งแรกเป็นการขอหนังสือจากอยุธยา เพื่อขายให้ญี่ปุ่นอีกต่อ ฮอลันดาเป็นฝรั่งเศสชาติเดียวที่ญี่ปุ่นยอมติดต่อกับ แต่เมื่อฮอลันดาได้ครอง หมู่เกาะอินเดียนตะวันออกและบังคับให้ปลูกพืชประเภทเครื่องเทศทั้งหมดจึงต้องส่งข้าวจาก อยุธยาที่หนึ่งหลายพันตัน ฮอลันดาจึงมีความผูกพันทางการค้ากับอยุธยาจนกระทั่งเสียกรุง

ข. ลักษณะการค้าขายของฝรั่ง มาในรูปของการทำสัญญาค้าขายและขอพระราชทานให้มี สิทธิตั้งห้างค้าขายที่อยุธยาและเมืองท่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นแบบแผนเริ่มแรกของฝรั่งทุกชาติที่เข้า มา เป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏในกรณีของจีนและชาติตะวันออกอื่น ๆ การตั้งสถานการค้ามัก เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การแทรกแซงทางการเมืองในแทบทุกดินแดน เพราะการตั้งสถานการค้า มักมีทหารมาคอยพิทักษ์รักษาทรัพย์สินและชีวิตของคนชาติตน หากเกิดการวิวาทกับชาว พื้นเมืองหรือต่อสู้ระหว่างฝรั่งกันเอง เปรียบเทียบแล้วเหมือนลักษณะ “การค้าเงินหน้า การ เมืองตามหลัง” นับเป็นอันตรายต่อเสถียรภาพของประเทศ ฝรั่งส่วนใหญ่เข้ามาค้าขายในรูป ของบริษัทการค้า เช่น บริษัทยินเดียนตะวันออกของฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส อันถือเป็นตัว แทนของรัฐบาลในประเทศนั้น ๆ ที่รับผิดชอบการค้าต่างประเทศเช่นกัน นี่อาจเป็นเหตุผล ที่ว่า เหตุใดฝรั่งก็ไม่รังเกียจในระบบผูกขาดการค้าของอยุธยา ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ เศรษฐกิจของยุโรปตกอยู่ในลัทธิ Mercantilism ซึ่งรัฐพยายามควบคุมนโยบาย ทางเศรษฐกิจ ด้านการค้าขายกับต่างประเทศก็ตกอยู่ในความควบคุมของรัฐเหมือนกัน วิธีควบคุม ที่ง่ายและได้ผลมากที่สุดคือ การมอบสิทธิผูกขาดในการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ให้แก่ บริษัทเพียงไม่กี่บริษัทที่ตนขอมานำไปค้าขาย โดยเฉพาะและบริษัทตัวเองก็พอใจจะติดต่อกับรัฐ โดยตรงเพราะสะดวกแก่การค้า แต่พอสมัยหลัง ๆ เริ่มมีการเปลี่ยนจากฝ่ายตัวเอง อังกฤษ

เป็นชาติแรกที่ร้องขอให้มีการค้าเสรีขึ้น^{๒๕} เมื่อการค้าในอยุธยาเจริญขึ้นมีทั้งบริษัทการค้าต่าง ๆ และพ่อค้าเอกชนแข่งขันกันค้าขาย แต่ละชาติพยายามให้ได้มาซึ่งสิทธิการซื้อขายโดยวิธีถวายของกำนัลแก่พระมหากษัตริย์และเจ้านาย ตลอดจนให้สินบนแก่เจ้าหน้าที่พนักงานพระคลังสินค้า ฝรั่งเศสต้องการสินค้ามากจึงเกิดการขอทำสัญญาผูกขาดสินค้าเป็นอย่าง ๆ ไป ต่อจากพระคลังสินค้าที่ผูกขาดสินค้าจากราชรัฐอีกต่อหนึ่ง เช่น ฮอลันดาจับผูกขาดหนังงวงในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและยังขอรับผูกขาดข้อ งาช้าง เขาสัตว์และตึกอีกด้วย ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ฝรั่งเศสขอรับผูกขาดพริกไทย เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะการค้าขายของฝรั่งมีส่วนทำให้ระบบผูกขาดของอยุธยาเกิดขึ้นและเข้ารูปเข้ารอยมากขึ้นทุกที

ข้อ ก. และข้อ ข. อาจขัดแย้งกันว่า ข้อ ก. ฝรั่งไม่คิดจะแข่งขันการค้าในอยุธยาเท่าใดนัก แต่ข้อ ข. ฝรั่งมีลักษณะแข่งขันกัน ใครอธิบายว่า จุดมุ่งหมายใหญ่ของฝรั่งมิได้ให้ความสำคัญต่ออยุธยาในแง่ของการค้า แต่ที่มีการแข่งขันขึ้นมีเฉพาะสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่มีฝรั่งเข้ามามากและเป็นเรื่องของเหตุการณ์ในยุคสมัยมากกว่า จะเห็นได้ว่า ปลายอยุธยาฝรั่งส่วนใหญ่ถอนตัวออก ไม่มีการแข่งขันการค้าในอยุธยาแต่อย่างใด

ค. ผลของการค้าขายกับฝรั่งที่มีต่ออยุธยา มีผลกว้างไกลมาก ประการแรก สินค้าที่ฝรั่งเสนอให้อยุธยาคือ *อาวุธปืน* เล็กใหญ่ พร้อมกับทหารจ้างจำนวนหนึ่งตั้งเป็นกองอาสาฝรั่งแม่นปืนชาวโปรตุเกส อาวุธปืนช่วยสร้างให้อยุธยาเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งขึ้น จากความได้เปรียบที่ข้อ อาวุธปืนได้ก่อนดินแดนที่อยู่เหนือขึ้นไป คราวสงครามกับพม่าครั้งแรกในศึกเมืองเชียงกรานเป็นสงครามที่ทั้งสองฝ่ายใช้อาวุธปืนเป็นครั้งแรก ใครมีปืนในครอบครองมากย่อมมีอำนาจมาก ถือว่าเป็นอาวุธร้ายแรงในสมัยนั้น สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเห็นความสำคัญของปืนว่ามีส่วนทำให้เจ้าแม่อยู่หัวศรีสุตาจันทร์กับขุนวรวงศาที่มีอำนาจขึ้นมา จึงออกกฎหมายกวดขันเรื่องอาวุธปืนมากขึ้น^{๒๖} ดังนั้นปืนจึงเป็นสินค้าต้องห้ามตลอดมาที่ฝรั่งต้องขายให้ทางการแห่งเดียวจากการผูกขาดข้อปืนและสินค้าอื่น ๆ ที่ฝรั่งเข้ามาขาย ทำให้ระบบผูกขาดเริ่มก่อตัวขึ้น ส่วนสินค้าพื้นเมืองที่ฝรั่งปรารถนาจะขอที่เป็นของที่มีราคามาก เช่น ตึก งาช้าง เป็นของหายากรัฐเกรงจะหมดเสียจึงบัญญัติว่าเป็น “สินค้าต้องห้าม” ชาวเมืองต้องขายให้แก่รัฐห้ามมิให้ขาย

๒๕. โปรดดู พระราชสาส์นของ พระเจ้ากรุงอังกฤษถึงพระเจ้ากรุงสยาม ใน นันทา สุกกุล เอกสารหอสมุดฯ สมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๓ และ พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๘๔ (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๐) หน้า ๔๔

๒๖. อินเกรา, *สารคดีที่นำรู้เมืองไทยในอดีต* (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖) หน้า ๒๘๓

ให้แก่ผู้อื่น มีสินค้าบางอย่างมิใช่สินค้าต้องห้าม เช่น ข้าว หนังกวาง แต่เป็นของหายาก ในท้องตลาด ฝรั่งเศสขอซื้อก็ช่วยสงเคราะห์จัดหามาให้และรู้เองก็ได้กำไรด้วย ฉะนั้นผลจากการค้ากับฝรั่งเศสในประการที่สองคือ รัฐบาลเข้ามาเป็นผู้ควบคุมการค้าขายต่างประเทศเป็นทวิ กลางซื้อขายสินค้าระหว่างประชาชนกับพ่อค้าต่างดาว ยิ่งเมื่อการค้าขายกับฝรั่งเศสเจริญนำรายได้ มาสู่รัฐมากขึ้น ผลประการที่สามตามมาคือ อยุธยาได้รับฐานะเป็นพ่อค้าคนกลางที่นำสินค้าจาก เมืองจีนและญี่ปุ่นมาขายให้ฝรั่งเศสอีกหนึ่งเพราะจีนกับญี่ปุ่นไม่ยอมติดต่อกับฝรั่งเศส จากการเป็น พ่อค้าคนกลางตนเองนำรายได้อย่างมากมาสู่รัฐ กล่าวคือสินค้าที่อยุธยาขายให้ฝรั่งเศสแบ่งเป็น สองประเภท คือสินค้าพื้นเมืองและสินค้าที่รับมาจากจีนและญี่ปุ่น สินค้าพื้นเมืองได้มาจากภาษี อากรที่ราชภูรณำมาชำระเป็นสิ่งที่ของกับการที่รัฐบาลบังคับให้ราชภูรขายสินค้าที่หายากให้แก่รัฐผู้ เดียว ฉะนั้นรัฐจึงมีโอกาสดำหนดราคาสินค้าได้ เช่น เกลือสินเธาว์ราคาปกติจำหน่ายหาบ ละ ๕ บาท แต่เมื่อรัฐบาลจำหน่ายต่างประเทศราคาสูงหาบละ ๑๗ บาท^{๒๗} ส่วนสินค้าจีนและ ญี่ปุ่นที่อยุธยารับมาขายให้ฝรั่งเศสนั้นได้ราคาดียิ่ง เช่น ทองแดงจากญี่ปุ่นอยุธยารับมาราคาหีบละ ละ ๑๕ เหรียญขายให้แก่ฝรั่งเศสหีบละ ๒๐ เหรียญ^{๒๘} ไหมดิบจากเมืองน้ำเกียราคา ๑๐๐ เหรียญ แต่ราคาในอยุธยาถึง ๓๐๐ เหรียญ^{๒๙} ผางพระคลังข้อมา ๒ สลึงขาย ๖ สลึง หากซื้อมา ๖ สลึงขาย ๑ ตำลึง (๔ บาทหรือ ๑๖ ตำลึง)^{๓๐} ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า รัฐบาลขายสินค้าให้ฝรั่งเศสแพง หลายเท่าตัวกำไรตกอยู่ที่รัฐอย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้ในระยะหลังฝรั่งเศสจึงอยากติดต่อกับราชภูร โดยตรงเพื่อได้ราคาสินค้าที่ถูกลง สมัยอยุธยาตอนกลางนี้มีสองสมัยที่การค้าเจริญดี คือ สมัย สมเด็จพระเอกาทศรถและโดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การค้าใหญ่โตมาก อยุธยาติดต่อกับประเทศตะวันตกได้แก่ มาเก๊า จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น ทาง ตะวันตกไปถึงเบงกอล ชายฝั่งโคโลเมเตล ภาพของการค้าขายที่เจริญรุ่งเรืองเห็นได้จากหนังสือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมว่า “ถึงฤดูเดือนสามลมสำเภาพัดเข้ามากรุง เป็นมรสุม พวกพ่อค้าพาณิช ชาวจีน แขกสุรพ ลูกค้าฝรั่งกำปั่น แขกกุศราษ แขกสุรรัต แขกขามลายุ อิกบันยอน อังกฤษ ฝรั่งเศส ปอร์ตุเกส วิลันดา คุมกำปั่นมาทอดสมอที่ขนอนท้ายคู ขนสินค้า

๒๗. ธวัช รัตนทิศา, เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง (พระนคร โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๐๗) หน้า ๔๒

๒๘. ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕ “จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” (พระนคร องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒) หน้า ๔๔๘๑

๒๙. หลวงสุนทรานันทวิทยาสิทธิ์ จดหมายเหตุเกอชาวดี (พระนคร โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗) หน้า ๑๕๑

๓๐. ธวัช รัตนทิศา เดิมที่อ้างแล้ว หน้า ๘๔ และ ๗๔

ขึ้นกับบนดึกที่เข้าไว้แล้วเปิดร้านขายสินค้า”^{๓๑} กล่าวคือถูกเรือสำเภาเข้าเมืองไทยตั้งแต่เดือน
กุมภาพันธ์ถึงเมษายนและถูกเรือสำเภาออกจากเดือนเมษายนถึงกุมภาพันธ์นั้น ฉะนั้นเดือน
กุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายนการค้าขายคึกคักมาก เมื่อปลายอยุธยาตอนกลางการค้าต่างประเทศ
เจริญมากมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจอยุธยา ทำนองเดียวกับระบบผูกขาดการค้าที่หนาแน่นที่สุดใน
ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผู้ปกครองบ้านเมืองจะให้ความสนใจกับการค้ามากกว่า
สิ่งอื่น ลาลูแบร์ได้พรรณนาไว้อย่างที่พอจะสรุปเรื่องการค้าผูกขาดในสมัยนี้ได้ว่า “ธรรมดาการ
ค้าขายนั้นย่อมต้องการเสรีภาพที่แน่ชัด ไม่มีใครตกลงใจไปสู่สยามเพื่อขายสินค้าที่ตนนำเข้า
ให้แก่กษัตริย์ด้วยความจำใจ แล้วซื้อสินค้าที่ตนต้องการได้จากกษัตริย์ท่านเพียงเจ้าเดียวเท่านั้น
แม้ว่าสินค้านั้นจะมีได้ทำขึ้นในราชอาณาจักรเองก็ตาม ยิ่งกว่านั้นยามเมื่อมีเรือกำปั่นต่างประเทศ
ไปถึงกรุงสยามพร้อมหลายลำด้วยกันแล้ว ก็ไม่อนุญาตให้ทำการซื้อขายกันเองระหว่างลำต่อลำ
หรือขายให้แก่ชาวเมืองไม่เลือกว่าจะเป็นคนพื้นเมืองหรือคนต่างด้าว จนกว่ากษัตริย์จะทรงกว้าน
ซื้อสินค้าที่ดีที่สุดในระหว่างเรือไปหมด ตามสนนราคาที่เขาปรารถนาพระราชทานให้ เพื่อทรงนำไป
ขายต่อไปด้วยราคาที่ทรงกำหนดนั้นตามพระราชอัชฌาศัย”^{๓๒}

อยุธยาตอนปลายเริ่มในสมัยสมเด็จพระเพทราชาโดยการขับไล่ฝรั่งออกไปจากอยุธยา แต่ก็
ยังมีฝรั่งเหลืออยู่บ้าง ตั้งแต่ต้นมาฝรั่งได้กลายเป็นคนค้าขายกับอยุธยาเหมือนแต่ก่อน แม้
สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือจะเปิดโอกาสให้ฝรั่งทุกชาติเข้ามาค้าขายแต่ก็ไม่ได้ผลเท่าใดนัก มีเรือของ
พ่อค้าฝรั่งไม่กี่ลำเท่านั้นที่มาค้า แต่ในยุคนี้การค้ากับจีนมีมากขึ้น ระบบผูกขาดการค้าต่างประเทศ
ก็มีได้เสื่อมลงแต่อย่างใดเพราะเป็นสิ่งที่นำรายได้มาสู่รัฐมากแล้วในอดีต แต่รายได้จากการค้าต่าง
ประเทศที่ตกถึงมือรัฐหรือกษัตริย์กลับลดน้อยลง

๓.๒ ระบบหรือกลไกที่ช่วยส่งเสริมให้ระบบผูกขาดนั้นคง

ก. ระบบไพร่ นอกจากเป็นระบบรวมกำลังคนแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบผูกขาดขายทุกคนโดยรัฐ
เป็นการผูกขาดทางสังคมทำให้การดำเนินชีวิตของคนอยุธยาต้องติดในระบบราชการ ระบบไพร่จึง
ย่อมมีผลต่อระบบเศรษฐกิจอย่างไม่มีปัญหา เมื่อการดำเนินทางเศรษฐกิจต้องอาศัยปัจจัยของตนเป็น
หลักใหญ่จากระบบไพร่ที่ชาวไทยต้องจำกัอยู่กับที่โดยสังกัดมูลนายจะเคลื่อนย้ายไม่ได้ถือว่าผิด

๓๑. อนุสรณ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรามาธิบดีศรีสุนทรบรมพิตรพุทธเจ้าหลวง (พระนคร ศิริมิตรการพิมพ์ ๒๕๑๖)

หน้า ๑๓๒

๓๒. ดันท์ ท. โทณกุลกร, เดิมทีอ้างแล้ว หน้า ๔๐๓

กฎหมายเป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพพ่อค้า เปิดทางให้คนจีนเข้าทำหน้าที่แทนได้อย่างดี และยังสร้างนิสัยความนิยมรับราชการ ด้วยเหตุนี้เองจากการสะสมของระบบไพร่เป็นเวลาหลายร้อยปีทำให้คนไทยขาดทักษะความชำนาญด้านการค้าขาย แต่ระบบไพร่กลับนำผลดีแก่ฝ่ายผู้ปกครองในแง่ของการไม่ต้องใช้จ่ายทรัพย์สินมาก พวกเลกสมในระหว่างเข้าเวรอยู่ ต้องมีทุนรอนของตนเอง มุลนายไม่เลี้ยง เรื่องอาหารการกินเป็นภาระของครอบครัวที่ต้องส่งเสียนำมาให้และเผื่อแผ่ให้เจ้านายบ้างตามนิสัยคนไทย ฉะนั้นมุลนายจึงมักมีใช้ตลอด เลกสมยังต้องทำงานสร้างผลดีให้มุลนาย พระมหากษัตริย์ไม่ต้องเสียเงินเดือนข้าราชการให้พวกเจ้านาย ข้าราชการ เมื่อว่าถึงการบริหารราชการซึ่งเป็นสิ่งที่พลเมืองพึงรับใช้บ้านเมือง มุลนายก็ไม่เคียดแค้นเพราะไพร่หาเลี้ยงให้ ยิ่งในส่วนภูมิภาค ภาษีอากรที่ควรส่งให้ราชธานีทั้งหมด บางส่วนถูกยกออกจากบรรดาข้าราชการที่เกี่ยวข้อง อีกเรื่องหนึ่งคือ พวกไพร่ส่วยที่นำสิ่งของมาแทนการรับราชการด้วยแรงงาน เช่น มุลค่างควา ตีบูก กำมะถัน ผำแดง ดินประสิว ไม้แดง ฝาง งาช้าง ฯลฯ ที่ปรากฏในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่ามีรายชื่อเมืองต่างๆ ที่ต้องส่งส่วยรวม ๒๑ อย่าง และยังมีสิ่งของรวม ๑๒ สิ่ง ที่ราชกรูใช้ส่งแทนเสียเงินปีคนละ ๔ บาท^{๓๓} สิ่งของจากพวกไพร่ส่วยมีส่วนช่วยให้พระคลังสินค้าขายโดยไม่ต้องลงทุนซื้อได้มากพอควรทีเดียว มาในสมัยหลังตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรฯ จนกระทั่งเสียกรุงเป็นเวลา รวม ๑๕๐ ปี มีฝรั่งมาค้าขายมาก เศรษฐกิจอยุธยาดีขึ้น ความต้องการสินค้ามากขึ้น ขณะเดียวกันระบบไพร่ส่วยก็เจริญขึ้น ระบบไพร่เลกสมที่ต้องเข้าสังกัดเสื่อมลง อาจสรุปได้ว่าระบบไพร่จะเป็นเครื่องมือของรัฐที่จะนำผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจไปสู่ส่วนบนคือฝ่ายปกครองได้มากที่สุด เป็นระบบที่มีขึ้นเพื่อให้ราชกรูธรรมตามีหน้าที่รับใช้เจ้านายบริการทั้งข้าวของแรงงานยอมตนให้อยู่ในภาวะรับใช้ตลอดเวลา เพียงเพื่อ “ตราคม” ที่แสดงว่าได้รับการคุ้มครองจากสังคม ระบบไพร่กลายเป็นเครื่องพันธนาการราชกรูหรือไพร่ให้มีโอกาสจะร่ำรวยทางเศรษฐกิจด้วยการเป็นพ่อค้า มองไประบบนี้เหมือนส่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสู่เบื้องบน หากจะพิจารณาว่าผลประโยชน์นั้นย้อนกลับมาสู่ราชกรูบ้างหรือไม่จะต้องกล่าวถึงในเรื่องรายจ่ายของพระมหากษัตริย์ต่อไป

ข. ระบบพระคลังสินค้า เป็นจักรกลสำคัญของระบบผูกขาด ทำหน้าที่เหมือนบริษัทการค้าแต่ผู้เดียวในอยุธยา พระคลังสินค้าแต่แรกมีหน้าที่ด้านการค้าสำเภาโดยเฉพาะ ด้วยเป็นที่เก็บพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ซึ่งเสมือนของรัฐมิได้มีการแยกเป็นพระคลังข้างที่ดังเช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ กล่าวคือ เงินทองของรัฐกับของพระมหากษัตริย์เก็บที่เดียวกัน เพิ่งเริ่ม

๓๓. “คำให้การชาวกรุงเก่า” เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๖-๒๗๘

มีการแยกว่าส่วนใดเป็นของพระมหากษัตริย์ส่วนใดเป็นของรัฐในสมัยต้นโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม พระคลังสินค้าคงมีมาพร้อมกับการค้าต่างประเทศแล้ว ทำหน้าที่รวมสินค้าที่ได้จากส่วยอากรส่งขายต่างประเทศ เมื่อมีการค้าขายกับฝรั่งพระคลังสินค้าก็เพิ่มหน้าทอน ขอสินค้าจากราชฎามาขายให้ฝรั่งและรับซื้อสินค้าฝรั่งมาขายให้ราชฎา จากเหตุผลที่จำเป็นต้องกวตั้นเรื่องอาวรุบขึ้นทำให้เกิดบัญญัติ "สินค้าต้องห้าม" ได้แก่ ศาสตราวุธ ฤๅษณา ผาง คีบูก งาข้าง หนังกวาง รวมทั้งสินค้าพื้นเมืองที่เป็นของหายากต้องขายให้แก่พระคลังเท่านั้น ส่วนสินค้าต่างประเทศพระคลังมีสิทธิ์เลือกก่อนไว้ใช้ในราชการที่เหลือจึงจะจำหน่ายให้ราชฎา จากหน้าที่ขึ้นเป็นการเริ่มบทบาทของพระคลังสินค้าในฐานะสถาบันผูกขาดการค้าของรัฐ ถ้าไรจากการผูกขาดเป็นสิ่งล่อใจให้พระคลังสินค้าเพิ่มอิทธิพลของ "สินค้าต้องห้าม" มากยิ่งขึ้นในสมัยต่อมา เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีประกาศ "สินค้าต้องห้าม" ในแทบทุกสิ่ง แม้กระทั่งถ้วยชาม ผ้าแดง อ้างว่าเพื่อใช้ในราชการ ตามประวัติศาสตร์นั้นว่าเพื่อเป็นการกีดกันสินค้าที่มาจากยุโรปสมัยนั้น แต่ผลจากการทำให้ระบบผูกขาดสินค้าโดยพระคลังสินค้าเพิ่มพูนมากขึ้น รัฐเป็นผู้ผูกขาดการค้าขาย "สินค้าต้องห้าม" ทั้งหมด พระคลังสินค้าทำหน้าที่พ่อค้าคนกลางแต่ผู้เดียวในอยุธยา และเมื่ออยุธยาเริ่มเป็นที่ขึ้นของคนกลางนำสินค้าเงินญี่ปุ่นมาขายให้ฝรั่งอีกต่อหนึ่งพระคลังสินค้าก็ดำเนินการอีก นอกจากนั้นยังต้องเป็นผู้จัดการแต่งตั้งเจ้าไปค้าขายดูแลซื้อของหลวงและดูแลการค้าเอกชนที่เป็นของเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ ทำหน้าที่เก็บค่าธรรมเนียมเรือสินค้าต่างประเทศคือ ภาษีปากเรือ ภาษีสินค้าและค่าธรรมเนียมสินค้าออก พระคลังสินค้าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ยังต้องทำหน้าที่เป็นพ่อค้าขายปลีกเปิดร้านของหลวงอีกด้วย ฉะนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นแหล่งการค้าที่ใหญ่ที่สุด พระคลังสินค้ายังเป็นสถาบันที่รวมเงินตราของอยุธยาไว้ทั้งสิ้น

มองดูจากหน้าที่ของพระคลังสินค้าอาจเทียบได้กับงานของกระทรวงหนึ่ง แต่พระคลังสินค้ากลับเป็นเพียงหน่วยงานใหญ่ที่ขึ้นต่อกรมพระคลังหนึ่งในจุลศตวรรษที่ ๒๒ เจ้าหน้าที่ในกรมพระคลังสินค้าที่ทำหน้าที่การค้าสำเภาเป็นคนจีนทั้งหมด เพราะคนไทยไม่ชำนาญการเดินเรือและการเจรจาการค้าขายกับเมืองจีน มีเจ้าพนักงานพระคลังสินค้าที่เป็นคนไทยไม่กี่คนติดตามไปดูแลควบคุมสิ่งของการบริหารงานภายในก็คงใช้คนจีนตั้งแต่คนเก็บสินค้า พนักงานทำบัญชี ผู้ดูแลการค้าขายตำแหน่งใหญ่น้อยในพระคลังสินค้าเข้าใจว่ามีคนไทยอยู่น้อย แม้แต่ตำแหน่งออกญาพระคลังตำแหน่งโกษาธิบดี ในระยะแรกได้แก่ขุนนางคนไทยเช่น พระยาโกษาเหล็ก พระยาโกษาปาน มารยะหลัง เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ผู้ได้รับตำแหน่งนี้เชื่อสายจีนและเข้ากับพวก

พ่อค้าเงินทำการค้าขายอย่างคึกคักจนพวกบาทหลวงฝรั่งเศสค่อนข้างจะอึดใจ ไม่เป็นการแปลกที่ชาวในปลายสมัยอยุธยาเหตุใดการค้ากับจีนจึงรุ่งเรือง การค้าเอกชนหรือส่วนตัวมีมากโดยอาศัยพระคลังสินค้าเป็นเครื่องบังหน้า เรื่องของสินบนก็เพิ่มพูนมากขึ้น พ่อค้าจำต้องหาของมากำนัลพระมหากษัตริย์ มเหสี และเจ้านายส่วนหนึ่ง หาเงินสินบนให้เจ้าพนักงานพระคลังสินค้าอีกส่วนหนึ่ง เพื่อขอความสะดวกทางการค้า คำกล่าวของสังฆราชปาลเลกัวซ์ชาวฝรั่งเศสที่มีชีวิตอยู่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อธิบายสภาพการค้าซึ่งอยุธยาตอนปลายคงต่างกันเท่าใดนักว่า “..ถ้าใครจะมาคิดค้าขายกับประเทศสยามแล้วต้องนำกำปั่นมา ๓ ลำ ลำหนึ่งบรรทุกบรรณาการมาจ้มนกขัตติย์และเสนาบดี ลำหนึ่งบรรทุกสินค้าอีกลำหนึ่งบรรทุกความอดทนมาด้วย..”^{๓๔} ฉะนั้นพระคลังสินค้าได้เปลี่ยนรูปแบบหน้าที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับเสมือนการเริ่มต้นจากกองเล็กๆ มาเป็นกรมใหญ่โต เป็นศูนย์กลางนำเงินเข้ารัฐมากที่สุด แต่ระบบพระคลังสินค้าก็เหมือนระบบอื่นที่เมื่อเจริญสูงสุดหากปราศจากการปรับปรุงงาน ในที่สุดพระคลังสินค้าก็เป็นแหล่งที่คนจะทุจริตทางการเงินได้มากที่สุด ตำแหน่งออกญาพระคลัง เจ้าพระยาพระคลังเป็นตำแหน่งที่หอม ข้าราชการผู้ใหญ่อยากได้ในทุกสมัยแม้แต่สมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การที่พ่อค้าคนหรือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เปลี่ยนฐานะจากนักผจญภัยชาวต่างด้าวมาสู่ตำแหน่งออกญาพระคลังสามารถเลี้ยงดูคนได้อย่างเอิกเกริก มีเงินสร้างตึกที่ลพบุรีภายหลังที่ตายลง ปรากฏว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์มีหุ้นในบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสถึง ๓๐๐,๐๐๐ แฟรังก์ หรือ ๒๕๙๐ ชั่ง^{๓๕} ยิ่งมาสมัยอยุธยาตอนปลายแม้การค้ากับจีนจะรุ่งเรืองแต่เงินเข้าพระคลังจากการค้าจริง ๆ กลับน้อยลง คิดว่าเงินคงรั่วไหลไปกับพวกเจ้าพนักงานพระคลังเสียมาก พระคลังสินค้าจึงกลายเป็นแหล่งทำเงินของบุคคลกลุ่มหนึ่งทำให้ระบบผูกขาดการค้าหนาแน่นมากขึ้นไปอีก

ค. ระบบการเก็บภาษีอากร เป็นการแสดงถึงความนิยมในระบบผูกขาดของรัฐบาลอยุธยาอีกอย่างหนึ่ง ในความเป็นจริงรายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีนี้น้อย และส่วนใหญ่ได้เป็นของมากกว่าตัวเงิน การเก็บภาษีแต่เดิมในสมัยสุโขทัยรัฐเป็นผู้จัดเก็บเอง มาในสมัยอยุธยาบ้านเมืองขยายการค้าขายเจริญขึ้นราษฎรจะจัดกระจายทางการไม่มีกำลังเพียงพอ จึงใช้วิธีประมูลภาษีขึ้นให้พวกเจ้าภาษีนายอากรรับผิดชอบการเก็บให้รัฐอีกต่อหนึ่ง นำความสะดวกสบายให้แก่รัฐแต่อกจะทำความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรหรือไม่ก็สร้างความร่ำรวยให้แก่พวกเจ้าภาษีนายอากร เพราะพวกนั้นมีบทบาท

๓๔. สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล *เล่าเรื่องเมืองสยามของสังฆราชปาลเลกัวซ์* (พระนคร โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๖) หน้า ๓๐๗

๓๕. ผ่องพันธุ์ สุกัทรพันธุ์ *เล่มที่อ้างแล้ว* หน้า ๒๒๔

บาทในการบูชิตกเก็บภาษีอากรมากแต่ส่งให้รัฐน้อย^{๓๖} ราชวรจักรตกที่นั่งถูกผูกขาดทางเศรษฐกิจ
ด้านการเก็บภาษีอีกชั้นหนึ่ง

จากระบบทั้งสามเป็นเสมือนจักรกลที่สร้างระบบผูกขาดให้มันคงยั่งยืน ในสังคมอยุธยา
เสริมสร้างสภาพเศรษฐกิจให้อยู่ในสภาพคงที่โดยรัฐหรือฝ่ายปกครองกำอำนาจทางเศรษฐกิจไว้
บรรดาภาคีกล่าวจึงไม่เอื้ออำนวยให้ราชวรธรรมดามาเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจแบบผูกขาด
นเลข

๓.๓ ผู้ประกอบการค้า

ในสังคมอยุธยาแบ่งได้เป็น ๒ ชั้น คือ ราชวรหรือไพร่ส่วนใหญ่เป็นชาวนา และชนชั้นผู้ป-
ครอง คือกษัตริย์และเจ้านาย ข้าราชการ ชนชั้นกลางอาจพออนุมโนให้แก่วรรพค้าต่างตัว คน
จีน แวก มีอยู่น้อยมากจนไม่อาจกล่าวได้ว่าสังคมอยุธยามีชนชั้นกลาง มีบุคคล ๒ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง
ในฐานะผู้ประกอบการค้า คือกลุ่มกษัตริย์และเจ้านายเสนาบดี และกลุ่มคนจีน ดังจะแยกพิจารณา

ก. กลุ่มกษัตริย์และเจ้านายเสนาบดี

ฐานะดั้งเดิมอยุธยาเป็นเมืองพ่อค้ามาก่อนที่สมเด็จพระเจ้าอู่ทองจะสถาปนาอยุธยาเป็นราชธานี มีข้อ
น่าสังเกตว่า สมเด็จพระเจ้าอู่ทองน่าจะมีความสัมพันธ์หรือคุ้นเคยกับพ่อค้าจีนในอยุธยาบ้าง เห็นได้
จากการสร้างราชธานีที่เวียงเหล็ก ซึ่งห่างจากบริเวณบางกะจะ อันเป็นศูนย์กลางการค้ามาทางทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือ อาจเป็นข้อตกลงระหว่างสมเด็จพระเจ้าอู่ทองกับพ่อค้าอยุธยาในฐานะพ่อค้าด้วย
กัน เพื่อสร้างแหล่งชุมชนใหม่ที่เวียงเหล็กซึ่งสามารถติดต่อการค้ากับบางกะจะได้ ข้อสันนิษฐานอีก
ประการหนึ่งจากหนังสือชินกาลมาลินีว่า “ในกาลครั้งนั้นดังได้ยินมา ชัยนาทปฐมิตุพภิกภยชาติ อัน
ว่าภิกษุคือ พุทธิกษัตริย์แห่งกัมพูชาเกิดในเมือชัยนาทบุรี อโยชนคราธิติ ด้วยเล่ห์กลกระทำ เป็น
พ่อค้ามาขายข้าว...”^{๓๗} ข้อความนี้อาจแสดงถึงการที่สมเด็จพระเจ้าอู่ทองเป็นพ่อค้าและเมืองอยุธยา
เป็นเมืองพ่อค้า ทั้งยังเป็นการเริ่มต้นขยายอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ จากการสงครามใน
สมัยอยุธยาตอนต้นแสดงถึงบทบาทของกษัตริย์ที่จะแสวงหาดินแดนอุดมสมบูรณ์ให้ตกอยู่กับอยุธยา
เช่น การตีเขมร สุโขทัย เชียงใหม่ ดินแดนมอญ แดนที่อยุธยาใหญ่ที่สุดในสมัยสมเด็จพระ

๓๖. ปรคฤ ฎาภา ประภาพันท์ “เจ้าภาษีนายอากรผู้ทำลายเศรษฐกิจไทย” วารสารเศรษฐศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๒
ฉบับที่ ๑ (พฤษภาคม, ๒๕๑๖) หน้า ๖๗

๓๗. สง่า กาญจนากพันธ์, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๖๗

นเรศวรมหาราชหลังจากนั้นเป็นการพยายามที่จะรักษาคืนแดนเหล่านั้นไว้เพราะเป็นแหล่งยุทธศาสตร์ และโภคทรัพย์ที่สำคัญ นโยบายเศรษฐกิจนอกเหนือจากการทำสงคราม คือการรักษาเมืองมะริด และตะนาวศรีอันเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญยิ่งทางตะวันออกของไทย นโยบายนี้รับคททอคมตลอดทุกสมัย^{๓๕} นอกจากหน้าที่ขยายอำนาจทางเศรษฐกิจ พระมหากษัตริย์อยุธยาเองต้องพยายามรักษาเสถียรภาพของพระองค์ไว้ ปัญหาการขาดระเบียบทางการเมืองที่ไม่ยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ในข้อพระวงศ์ การแย่งชิงราชสมบัติจึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ สิ่งทำให้พระมหากษัตริย์ต้องหาอำนาจทางการเงินให้มากที่สุดเพื่อสะสมสมัครพรรคพวกและกำลังอาวุธ ฉะนั้นบทบาทของกษัตริย์คือพยายามหาเงินให้ไ้ได้มาก กษัตริย์จึงเป็นผู้ดำเนินการค้าแต่ผู้เดียวโดยระบบพระคลังสินค้า สมัยใดที่พระมหากษัตริย์ชำนาญการค้าหัตถ์ดูแลตรวจตราเงินทองจากการค้าขาย รายได้ก็เข้าแผ่นดินมาก เช่นสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ล้วนแต่ทรงสามารถกุมการค้าไว้ได้ แต่สมัยใดที่พระมหากษัตริย์ไม่ทรงสนใจหารายได้จากการค้า การค้าขายจะตกอยู่กับเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่ เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ การค้าตกอยู่ในมือของพระยาโกษาธิบดีและวังหน้าพระอนุชา (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) นอกจากนี้ยังมีเจ้านายบางพระองค์ค้าขาย เช่น สมัยสมเด็จพระนารายณ์มีเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็มี พระยาโชฎึกราชเศรษฐี พระจุฬาราชมนตรี เป็นต้น การค้าขายของบุคคลเหล่านั้นอยู่ในความดูแลของพระคลังซึ่งเท่ากับทำในนามของรัฐ ฉะนั้นด้วยเหตุที่กลุ่มบุคคลชั้นปกครองเข้าทำหน้าที่เป็นพ่อค้าด้วย แน่่อนที่ว่ากลุ่มนี้จะต้องร่ำรวยมากที่สุดใอยุธยา เพราะสามารถกุมอำนาจการปกครองและสร้างกฎหมายหรือกลไกเพื่อรักษาไว้ซึ่งความร่ำรวยด้วยวิธีการผูกขาดการค้าไว้

ข. กลุ่มคนจีน

หากจะนับเนื่องกันแล้วคนจีนเข้ามาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิมานาน ตั้งแต่อาณาจักรขอม สุโขทัย มาในสมัยอยุธยาคนจีนส่วนใหญ่ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่มักเข้าทำราชการในกรมท่าขายอันเป็นหน่วยงานที่

๓๕. นักทั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นต้นมาได้สังเกตเห็นความสำคัญของเมืองมะริดและตะนาวศรีว่าเป็นท่าเลค้าขายนำรายได้มาสู่รัฐ พระองค์ไม่ทรงรอรั้งที่จะทิ้งสองเมืองนี้มาจากเจ้าเมืองเมะตะมะที่ตีมาจากสุโขทัยอีกต่อหนึ่ง สองเมืองนี้ไทยกับพม่าแย่งชิงกันมาตลอด สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมัยพระนเรศวรมหาราช อยุธยาตีเมืองทั้งสองคืนมาจากพม่า และได้ปกครองเรื่อยมา มาสมัยสมเด็จพระเพทราชา ฝรั่งโดยตาขายามาขอสองเมืองนี้ แต่ก็ไม่ได้ผล

คือการค้าขายกับจีนโดยเฉพาะ เรื่องของการค้าสำเภานั้นได้มีการให้ศึกษาแก่พวกคนจีนที่ทำงานค้า
นี้ มีคนจีนกลุ่มหนึ่งมิได้รับราชการ แต่เป็นพ่อค้ามาเสริมช่องว่างในสังคมไทยที่ขาดคนทำอาชีพนี้
เนื่องจากคนจีนไม่ต้องตกอยู่ในระบบไพร่ ถือว่าเป็นพวกต่างตัว แต่ขณะเดียวกันคนจีนก็ได้รับสิทธิ
เหนือคนชาติอื่นในการได้รับอนุญาตให้เดินทางไต่หัวอาณาจักรอยุธยา คนจีนจึงสามารถเป็นจักรกล
ขับเคลื่อนการค้าได้ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจากการที่พระองค์ทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นออก
จากประเทศ ทำให้กิจการการค้าของญี่ปุ่นถูกคนจีนเข้าแทนที่ และแม้จะไม่มีไมตรีกับญี่ปุ่น แต่การ
ค้าสำเภาระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นคงมีอยู่โดยใช้สำเภาจีนเพราะเรือไทยไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าญี่ปุ่น
ด้วยเหตุนี้ทำให้คนจีนเข้ารับราชการในกรมพระคลังสินค้ามากในสมัยนี้ บางคนได้รับตำแหน่งที่
พ่อค้าบางคนมีโอกาสค้าขายส่วนตัว วันวลิตได้บรรยายสภาพในปี พ.ศ. ๒๑๔๑ ว่า ในอาณาจักร
สยามคนจีนหลายคนมีชีวิตอย่างสุขสบายมีเสรีภาพที่จะค้าขายได้ทั่วประเทศ^{๓๔} ลาลูแบร์ได้กะประ-
มาณคนจีนในอยุธยาไว้ประมาณสามถึงสี่พันคน ในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ส่วนใหญ่อาศัย
อยู่รอบนอกกำแพงเมืองเช่นเดียวกับชาติอื่น ในปลายอยุธยาคนจีนมีบทบาทเป็นพ่อค้ามากยิ่งขึ้น จาก
จดหมายเหตุบาทหลวงฝรั่งเศสได้กล่าวว่า ตำแหน่งค้าขายตกอยู่ในมือคนจีนทั้งสิ้น ตัวพระคลังเอง
ก็เชื่อแต่คนจีน ยังมีการค้ากับเมืองจีนมาก การดำเนินงานในพระคลังสินค้าก็ตกอยู่ในมือคนจีน ทั้ง
ยังมีการลักลอบค้าส่วนตัวโดยเฉพาะการค้าข้าวซึ่งได้กำไรดี มีวิธีการให้สินบนแก่ข้าราชการพระคลัง
ด้วยสิ่งต่าง ๆ บรรดาเจ้าภาษีนายอากรที่มีอิทธิพลทางการเงินก็เป็นคนจีนทั้งสิ้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า
พื้นฐานทางเศรษฐกิจของไทยค้ำผู้ประกอบการค้า คนจีนมีอิทธิพลนับตั้งแต่พ่อค้าธรรมดาจนถึงพ่อ
ค้าระดับชั้นผู้ใหญ่มากแต่เดิมแล้ว

สรุปได้ว่า จากองค์ประกอบทั้งสามประการของขบวนการที่ทำให้เกิดระบบผูกขาดมีส่วน
เกื้อหนุนกันอย่างดี เมื่อวิวัฒนาการการค้าต่างประเทศเป็นปัจจัยภายนอกที่ผลักดันให้รัฐต้องยื่นมือ
เข้ามาควบคุมการค้า ขณะเดียวกันกลไกหรือระบบพระคลังสินค้าและระบบไพร่ช่วยทำให้รัฐกระ-
โดดเข้ามาเป็นผู้ค้าขายเอง จนกลายเป็นการผูกขาดการค้าโดยไม่มีกลุ่มชนใดสามารถแข่งขันได้เลย
เมื่อสังคมไทยขาดชนชั้นพ่อค้า ขบวนการเหล่านี้ทำให้อยุธยาเดินไปสู่เศรษฐกิจแบบผูกขาดมากขึ้น
จากผลของการสะสมมาในแต่ละสมัย

๓๔. G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand* (New York: Cornell University Press, 1957)

๔. ผลของระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจ

๑. กล่าวได้ว่ารายได้ของพระมหากษัตริย์มาจาก ๒ ทาง คือ จากภาษีอากรซึ่งเก็บได้จำนวนไม่พอใช้จ่าย ฉะนั้นพระองค์จึงทำการค้าขายอันนำมาซึ่งรายได้อย่างมาก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ทรงมีรายได้ประจำตกปีละ ๒,๐๐๐ ชั่ง (๑๖๐,๐๐๐ บาท)^{๔๐} คาดว่าสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์คงมีรายได้มากกว่านี้ เมื่อมาดูรายจ่ายของพระมหากษัตริย์จากหนังสือค่าให้การชาวกรุงเก่า จะเห็นได้ว่าค่าใช้จ่ายของพระมหากษัตริย์ประมาณ ๙๐% ใช้ในการทำนุบำรุงศาสนา สร้างและปฏิสังขรณ์วัด จัดงานสมโภช งานพระราชกุศล เลี้ยงพระ โปรยทาน และจ่ายให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ เบี้ยหวัด บำนาญ เงินใช้จ่ายเพื่อประโยชน์ของสังคมที่เห็นชัดมีเพียงรายการเดียว คือ เงินคงพระคลังไว้เตรียมใช้ในการศึกษา ๕,๐๐๐ ชั่ง (๔๐๐,๐๐๐ บาท)^{๔๑} เงินใช้จ่ายเพื่อเศรษฐกิจการทำนุบำรุงบ้านเมืองหรือเงินทุนสำหรับค้าขายในกิจการของพระมหากษัตริย์เองไม่ปรากฏ การทำถนนบุคคลลงใช้วิธีเกณฑ์แรงงานพวกไพร่โดยไม่ต้องเสียค่าจ้าง การส่งเสริมการเพาะปลูกโดยการขยายเพิ่มผลผลิตรัฐคงคิดว่าไม่จำเป็นในเมื่อความเป็นอยู่ด้านอาหารการกินไม่เดือดร้อน การส่งคนออกไปแนะนำวิธีทำนาให้ได้ผลคงไม่มี เพราะวิทยาการไม่ได้ก้าวหน้า รัฐจะมีความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกน้อยกว่าราษฎรเสียอีก รัฐจะทำได้เพียงออกกฎหมายป้องกันความเสียหายของผลผลิต เช่นวัวควายหรือคนทำความเสียหายให้แก่ต้นข้าว แล้วส่งคนของหลวงไปเก็บภาษีค่านา กล่าวได้ว่าในสังคมโบราณรัฐเป็นเพียงทำหน้าที่ “ระงับ” ภัยอันเกิดจากโจรผู้ร้าย ภัยสงคราม เรื่องของการ “บำรุงสุข” ส่งเสริมการกินดีอยู่ดีของราษฎรจะเป็นคดีใหม่ สิ่งที่พระมหากษัตริย์พึงให้แก่ราษฎรคือการให้ทานคนจน สร้างวัดวาอารามเพื่อให้บ้านเมืองสวยงาม เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีสิ่งร่วมกับราษฎรคือ “พุทธศาสนา” แม้จะแตกต่างกันระหว่างฐานะก็ตาม การทำนุบำรุงศาสนาถือเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ และยังเป็นการเฉลิมพระเกียรติหากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดสามารถสร้างวัดได้สวยงามใหญ่โต สำหรับเจ้านายและราษฎรธรรมดาก็นิยมนำเงินทองที่เหลือจากเก็บออมไปสร้างหรือนำร่วมนำบุญมากกว่าคิดลงทุนค้าขาย วัดในอยุธยาถึงประมาณ ๒,๐๐๐ แห่ง เป็นอารามหลวงที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เสีย ๑๖ แห่ง วัดราษฎรมีมากมายพวกคหบดีที่มีเงินมากก็สร้างวัดประจำตระกูลหรือสร้างวัดให้บุตรเล่น ถ้าบุตรคนใดไปเล่นวัดผู้อื่นถือว่าน่าอับอาย^{๔๒} ฉะนั้นรายจ่ายทั้งของรัฐและราษฎรเกือบทั้งหมดคงต้องเงินที่เหลือออมไว้คง

๔๐. ผ่องพันธุ์ สุกัทรพันธ์, เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๔๘

๔๑. “ค่าให้การชาวกรุงเก่า” เล่มที่อ้างแล้ว หน้า ๒๗๕

๔๒. “เรื่องกรุงเก่า” ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ พระนคร (องค์การคำกรุณา, ๒๔๑๒) หน้า ๑๐๖

ใช้ไปในด้านการศาสนา การลงทุนทางเศรษฐกิจเช่นการค้าขายในหมู่เอกชนราษฎรไม่มี เพราะรัฐเข้ามายุ่งยากเสียหมด จะมีก็เป็นเพียงการค้าแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน มากกว่าจะลงทุนการค้าเปิดกิจการใหญ่เจริญ คนอยุธยาในขณะนั้นจะแข่งขันกันสร้างวัดมากกว่าแข่งขันกันตั้งห้างร้าน

๒. แม้ระบบผูกขาดจะทำให้เกิดความสะดวกในการซื้อขายสินค้าโดยราษฎรขายให้รัฐไม่ต้องเสียเวลาเพื่อหา "ตลาด" ค่า และพ่อค้าต่างประเทศก็สะดวกที่ซื้อสินค้าได้ทันทีจากพระคลังสินค้าแห่งเดียว แต่เมื่อรัฐดำเนินการแต่ผู้เดียวย่อมเป็นการกีดกันการแข่งขัน เมื่อเศรษฐกิจอยุธยาปราศจากการแข่งขัน ราษฎรก็ไม่คิดจะพัฒนาผลิตผลให้เพิ่มขึ้น ผลิตได้เท่าไรก็ต้องส่งขายให้แก่รัฐและรับเอาราคาค่าที่รัฐกำหนด หากผลิตมากรัฐก็กดราคาลง ทำให้อาจเป็นไปได้ที่ความเจริญทางเทคนิคการผลิตไม่มีเพราะไม่มีราคาเป็นเครื่องล่อใจ ระบบเงินตราก็ยังคงอยู่แบบเดิมไม่แพร่หลาย การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญขึ้นนั้นคงไม่มี ถ้าจะถือว่าความเจริญทางการค้าในบางสมัยเป็นการพัฒนาทางเศรษฐกิจนั้นไม่ได้ เพราะเป็นลักษณะชั่วคราวชั่วคราว เมื่อสิ้นสมัยของความรุ่งเรืองสภาพเศรษฐกิจก็กลับเข้ารูปเดิม ขบวนการของระบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจเป็นการพัฒนาไปสู่ระบบผูกขาดทั้งสิ้น

๓. ระบบผูกขาดทำให้คนไทยขาดชนชั้นพ่อค้าหรือชนชั้นกลางที่เป็นคนไทย เมื่อการผูกขาดทางการค้าเปิดโอกาสให้พ่อค้าคนกลาง ระบบไพร่ทำให้คนติดอยู่กับที่ซึ่งขัดกับภาวะการประกอบการค้าขาย ค่านิยมของสังคมไทยที่ชอบนำเงินทำบุญทำทานมากกว่าลงทุนการค้า สิ่งเหล่านี้ทำให้คนไทยขาดความรู้เกี่ยวกับวิธีค้าขายและวิธีการจัดการเศรษฐกิจ

๔. บางคนอาจจะวาดภาพชีวิตในสังคมอยุธยาไว้ว่ามีความสุขสงบสบาย แต่ถ้าจะพิจารณาให้ที่จะเห็นว่าราษฎรอยุธยาพบแต่สภาพของการผูกขาด ทั้งเรื่องการเมืองการปกครอง เรื่องสังคมโดยระบบไพร่ และเรื่องเศรษฐกิจโดยฝ่ายปกครอง ทำให้เกิดคติในสังคมไทยที่ราษฎรหรือเอกชนต้องพึ่งพาอาศัยรัฐอยู่ตลอดเวลา จะเห็นได้จากปัจจุบัน รัฐยังมีอิทธิพลเหนือกลุ่มพ่อค้าในการกำหนดนโยบายควบคุมสินค้าที่สำคัญ การดำเนินการค้าในรูปรัฐวิสาหกิจเป็นเรื่องที่รัฐเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการค้าทั้งสิ้น ผู้ประกอบการค้าในปัจจุบันก็ไม่ต่างจากสมัยอยุธยา คือจุดสำคัญทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่อยู่ในมือชาวจีน และกลุ่มฝ่ายปกครองซึ่งถึงแม้จะส่งเสริมพัฒนาทางเศรษฐกิจทั้งด้านรัฐวิสาหกิจและธนาคารพาณิชย์ แต่เป็นการสร้างเครื่องมือเพื่อรักษาอำนาจและตำแหน่งของตน

ฉะนั้น แม้สังคมไทยจะเพิกถอนจากระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมรณวโรยปี แต่ผลจากระบบนี้ร่วม ๕๐๐ ปี ยังคงทำให้นิสัยทางเศรษฐกิจของไทยไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ระบบผูกขาดยังคงปรากฏอยู่ แท้ที่จริงเศรษฐกิจไทยยังห่างไกลจากระบบเศรษฐกิจแบบเสรีมาก ดังนั้นหากจะศึกษาถึงปัญหาเศรษฐกิจไทยในปัจจุบันควรย้อนไปดูลักษณะในอดีตจะเข้าใจได้ครับ

พรณี อวนสกุล
นักศึกษาคณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สังคมศาสตร์ปริทัศน์

สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ

วารสารของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กำหนดวางตลาดปีละ ๔ ฉบับ เป็นวารสารวิชาการแขนงสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ๔ ฉบับ และวารสารประเทืองปัญญา ๔ ฉบับ